

Zasady latynizacji języka birmańskiego

Język birmański (*mjanma zaga* lub *bama zaga*) należy do gałęzi języków tybeto-birmańskich sino-tybetańskiej rodziny językowej. Historycznie birmański zapożyczył wiele z języka mon, z którym nie jest spokrewniony (mon należy do języków austroazjatyckich), ale z którym dzieli ważne kulturowe tradycje. Rozpowszechnienie języka mon poprzedzało powstanie państwowości birmańskiej, stąd zapożyczenie wielu terminów odnoszących się do flory, fauny, żywności, rolnictwa i podstawowych technologii.

Birmański jest językiem oficjalnym Mjanmy (Birmy), której populacja stanowi około 50 mln. Posługują się nim zarówno etniczni Birmańczycy (około 32 mln), jak i inne, liczne grupy etniczne zamieszkujące terytorium kraju, które posiadają ok. 100 własnych języków i dialektów, a birmański jest ich drugim językiem. Jest to język edukacji, mediów i biznesu. Językiem birmańskim mówi również około 300 tys. mieszkańców Bangladeszu. Pismo birmańskie jest zapożyczone z południowego wariantu indyjskiego pisma brahmi za pośrednictwem Monów. Alfabet birmański składa się z jedenastu samogłosek oraz trzydziestu trzech spółgłosek.

Pismo birmańskie jest pismem sylabicznym. Zapisuje się je od lewej do prawej strony. Każdy znak spółgłoskowy zawiera w sobie samogłoskę *a*. Inne samogłoski przedstawia się za pomocą znaków diakrytycznych, stawianych przed, po, nad i pod spółgłoską. Znaki te różnią się graficznie zależnie od długości tonu, który przedstawiają, co oznacza, że każda samogłoska może być reprezentowana przez kilka znaków diakrytycznych. Samogłoski występujące na początku wyrazu posiadają odrębne znaki.

Zalecanym systemem latynizacji języka birmańskiego dla nazw geograficznych jest BGN/PCGN 1970, który został oparty na *Tablicach transliteracji języka birmańskiego na język angielski (Tables for the Transliteration of Burmese into English)* z 1907r. opublikowanych w 1908 r. przez Biuro Komisarza w Rangunie. Do chwili obecnej nie przedstawiono innych systemów latynizacji na konferencjach ONZ dotyczących standaryzacji nazw geograficznych ani na sesjach Grupy Ekspertów ds. Nazw Geograficznych ONZ. W 1989 r. rząd Mjanmy zmienił latynizację nazw kilku miast kraju, aby przybliżyć ich wymowę do wymowy birmańskiej, jednak zrobiono to na zasadach *ad hoc*.

Inne używane obecnie systemy latynizacji to: system MLC 1980 stosowany przez Birmańską Komisję ds. Języka (Myanmar Language Commission), oparty na systemie latynizacji języka palijskiego oraz system ALA-LC (American Library Association – Library of Congress), używany do katalogowania birmańskich książek przez Bibliotekę Kongresu Stanów Zjednoczonych. Ponadto, w środowiskach akademickich przy nauczaniu języka birmańskiego stosowane są m.in. systemy: Mendelsona (1975), Cornyna-Roopa (1968), Okella (2002), Minn Latta (1958). Polska transkrypcja fonetyczna nie jest zalecana przy latynizacji birmańskich nazw geograficznych, nie istnieje również do chwili obecnej żaden obowiązujący system takiej transkrypcji.

Spółgłoski

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
က	ka, ga ¹	ka, ga ¹⁰	ဒ	da	da
ခ	ka, ga ¹	kha, gha ¹⁰	ဇ	da	da
ဂ	ga	ga	န	na	na
ဃ	ga	gha	ပ	pa, ba ¹	pa, ba ¹⁰
င	nga	nga	ဖ	pa, ba ¹	pha, bha ¹⁰
စ	sa, za ¹	sa, za ¹⁰	ဗ	ba	ba
ဆ	sa, za ¹	sa, za ¹⁰	ဗ	ba	ba

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
ဇ	za	za	မ	ma	ma
ဈ	za	za	ယ	ya	ja
ည, ဉ ²	nya	nya	ရ	ya	ja, ra ¹¹
ဋ	ta, da ¹	ta, da ¹⁰	လ	la	la
ဌ	ta, da ¹	tha, dha ¹⁰	ဝ	wa	wa
ဍ	da	da	သ, သ ³	tha	tha, dha ¹²
ဎ	da	da	ဟ	ha	ha
ဏ	na	na	ဠ	la	la
တ	ta, da ¹	ta, da ¹⁰	အ	a, - ⁴	a, -, e ¹³
ထ	ta, da ¹	tha, dha ¹⁰			

Samodzielne znaki samogłoskowe

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
ဒိ	i	i	ဧ	e	e
ဒြိ	i	i	ဩ	aw	o
လ	u	u	ဩ	aw	o
လံ	u	u	ဩ	aw	o
၏	e	e			

Niesamodzielne znaki samogłoskowe⁵

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
တ, ဝါ ⁶	a	a	ဲ	è	e
ဝိ	i	i	ဝိ, ဝိ ⁷	o	o
ဝီ	i	i	ဝေ, ဝေ ⁶	aw	o
ု, ဝု ⁷	u	u	ဝေ, ဝေ ⁶	aw	o
ူ, ဝူ ⁷	u	u	ံ	an	an
ေ	e	ei			

Spółgłoski wewnętrzne⁵

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
ျ, ြ	-ya	-ja	ြ	-ywha	-jwha
ချ, ျ	cha, gya	cha, dza ¹⁴	ြ	-ywha	-jwha
ကျ, ကြ	kya, gya	cha, dza ¹⁴	ဝ	-wha	-wha
ံ	-wa	-wa	ှ	hna	hna

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
၂ ⁸	h-, h◦a	h-, h◦a	ရှ	sha	sza
ꨣ, ꨤ	-ywa	-jwa	ရွ	shwa	szwa
ꨣ, ꨥ	-yha	-jha	လှ	sha	sza

Znaki kończące sylabę⁵

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
◌်	-et	-e'	◌ိန်	-eik	-ei'
◌ိ်	-aik	-ai'	◌်	-an	-an
◌ိ်	-eik	-ei'	◌ိ်	-aing	-ain'
◌့်	-ôk	-o'	◌်	-at	-a'
◌ော်	-auk	-au'	◌ိ်	-eik	-ei'
◌င်	-in	-in	◌ိ်	-ôk	-o'
◌ိင်	-ein	-ein	◌ိ်	-ut	-u'
◌ိင်	-aing	-ain	◌မ်	-an	-an
◌ောင်	-aung	-aun	◌ိမ်	-ein	-ein
◌စ်	-it	-i'	◌ိမ်	-ôn	-on
◌့စ်	-ôk	-o'	◌ိမ်	-un	-un
◌ည်	-i, -in, -e ⁹	-i, -in, -e ¹⁵	◌မ်	wun	wun
◌့်	-in	-in	◌ယ်	-è	-e
◌တ်	-at	-a'	◌ံ	-an	-an
◌ိတ်	-eik	-ei'	◌ံ	-ein	-ein
◌့တ်	-ôk	-o'	◌ံ	-ôn	-on
◌ွတ်	-ut	-u'	◌ံ	wun	wun
◌တ်	wut	wu'	◌ံ	-at	-a'
◌ော်	-it	-ei'	◌ံ	-at	-a'
◌ိတ်	wut	wut	◌ံ	-eik	-ei'
◌န်	-an	-an	◌ံ	-ôk	-o'
◌ိန်	-ein	-ein	◌မ်	-at	-a'
◌ိန်	-ôn	-on	◌ံ	-at	-a'
◌ိန်	-un	-un	◌ိမ်	-eik	-ei'
◌ိန်	-aing	-ain	◌ံ	-at	-a'

	transliteracja	wymowa		transliteracja	wymowa
ဝန	wun	wun	ဝသ်	-at	-a'
ဝဏ်	-an	-an	ဝိသ်	-eik	-ei'
ဝိဏ်	-ein	-ein	ဝဋ်	-at	-a'
ဝိဏ်	-aing	-ain	ဝိဋ်	-wut	-wu'
ဝုဏ်	-ôn	-on	ဝိဋ်	-wut	-wu'
ဝင်	-et	-e'	ဝဋ်	wut	wu'
ဝဇ်	-it	-i'	ဝဋ်	wut	wu'
ဝိက်	-eik	-ei'	ဝိက်	-un	-u'
ဝိင်	-un	-u'	ဝိင်	-un	-u'

Znaki oznaczające koniec sylaby⁵

- ဝ် znak kończący sylabę. W połączeniu ze spółgłoskami င, ည, န, မ wskazuje na nosowe *n* kończące sylabę. Umieszczony nad spółgłoskami က, စ, တ, ဝ oznacza końcowe zwarcie krtaniowe. Znak ten łączy się również z innymi literami, co często wskazuje na ich palijskie lub sanskryckie pochodzenie, wtedy nie musi skutkować zamkniętą sylabą np. ဝယ် (-è)
- ဝ် wariant န်, မ် wskazuje na końcowe *n*.
- ဝ် wariant င်; umieszczony nad spółgłoską znak င် wskazuje, że należy zmienić transliterację poprzedzającej go sylaby z *a* na *in* np. အင်္ဂလိပ် (*ingaleik*), ဘင်္ဂလား (*Bin-gala*).

¹ Patrz: *Uwagi dotyczące transliteracji*, p.4

² ည – wariant litery stosowany jako znak kończący sylabę.

³ သ – wariant litery stosowany jako znak kończący sylabę.

⁴ Patrz: *Uwagi dotyczące transliteracji* p. 2.

⁵ Znak ဝ oznacza dowolną spółgłoskę.

⁶ Jeżeli znak တ lub ဝ် ာဝ် graficznie wchodzi w konflikt z innymi znakami, stosuje się formę wydłużoną ဝါ i ဝါ် szczególnie po spółgłoskach ခ, ဂ, င, ဃ, ဝ, ဝ, np. ခါ (*ka*), ခါ် (*kaw*). Po spółgłoskach ဇ, င, ဖ, ဖ, ဗ jest to opcjonalne.

⁷ Jeżeli znaki ဝါ lub ဝါ် graficznie wchodzi w konflikt z innymi znakami, wydłuża się ich górną część np. ကျါ (*kyu*) မျါ် (*myo*).

⁸ Znak ဝါ (*h-*) najczęściej wchodzi w kombinacje z głoskami nosowymi င, ည, တ, န, မ, ale także ငှာ i ဝါ. Znak ဝါ transliteruje się przed spółgłoską: *hnga, hnua, hna, hma* itd. Jeśli ဝါ łączy się z ရှ transliteruje się je *sha* np. ရှါ (*shan*), por. tabela.

⁹ Znak ဝါ transliterowany jest *-i, -in, -e*, zależnie od wymowy.

¹⁰ Spółgłoski bezdźwięczne ulegają udźwięcznieniu w drugiej i kolejnych sylabach, o ile nie są poprzedzone sylabą zakończoną znakiem oznaczającym zwarcie krtaniowe, np. စားတယ် [sa:-de], ale ကြိတ်တယ် [chai'-te]. Zasada ta nie odnosi się do pierwszej sylaby kolejnego słowa ani do słów zaczynających się literą အ.

¹¹ W wyrazach obcego pochodzenia ရ oddaje się jako *r*, np. turysta – တူရစ် [turi’].

¹² သ (*tha*) – wymawiane jest jako *dha* po spółgłoskach nosowych np. သင်္သလဲ [thin-dha-le], ale ရေးတတ်သလား [jei:-da’-tha-la:].

¹³ Literę အ na początku wyrazu, bez innych znaków diakrytycznych oddaje się jako *e* np. အစပ် [e-sa’].

¹⁴ Wymowa *dza* po spółgłoskach nosowych np. မန်ကျည်း [man-dzi], ဘုန်းကြီး [pon:-dzi:]. W języku potocznym często słyszy się wymowę *cha* i *dza* wymiennie.

¹⁵ Znak ဝှ် wymawiany jest *-i*, *-in* lub *-e*.

Tony

W języku birmańskim wyróżnia się cztery tony, nie wszystkie oznacza się graficznie. Ton pierwszy – wysoki, krótki, szybko opadający, kończy się słabym, lekkim zwarcie krtaniowym, oznacza się go znakiem: ◌̄. Ton drugi – niski, równy, nie jest oznaczany w piśmie. Ton trzeci – ton wysoki, długi, lekko opadający, oznacza się go w piśmie znakiem ◌̃. Ton czwarty – wysoki, krótki, „zatrzymany”, zakończony zwarcie krtaniowym. Oznacza się go znakiem ◌̇ w połączeniu ze spółgłoskami: က, စ, တ, ဝ, czyli က်, စ်, တ်, ဝ်. Znaki te są pomijane w transliteracji, np. ဘေးမဲ့ (bemè), တံ့စား (*tanza*), ပြီးဖို့ (pyizyi).

Uwagi dotyczące transliteracji

1. Każda spółgłoska alfabetu birmańskiego zawiera samogłoskę *a*, co oddaje się w transliteracji, o ile nie posiada ona innych znaków samogłoskowych albo znaku oznaczającego koniec sylaby ◌̄, np. မဒမ (*madama*), အကာ (*aga*), ကလီ (*kali*), သာငယ် (*thangé*), ပြစင် (*pyazin*).

2. Znak အ służy jako nośnik innych samogłosek, przez dodanie do niego odpowiednich znaków diakrytycznych. Na początku słowa nie oddaje się go w transliteracji, tylko w przypadku, gdy występuje za nim spółgłoska, która nie posiada znaku samogłoskowego lub znaku kończącego sylabę jak np. အကာ (*aga*), ale အိုဘို့ (*obé*) (nośnik samogłoski), အပ် (*at*) (znak kończący sylabę). Na początku środkowej lub ostatniej sylaby အ oddaje się za pomocą dywizu np. မအူ (*ma-u*), သီးပင်အိုင် (*Thibin-aing*).

3. Samodzielne znaki samogłoskowe należy latynizować bez dywizu na początku wyrazu, natomiast z dywizem na początku środkowej i ostatniej sylaby, np. အဘာ (*awba*), ဧဏီ (*eni*), ကြေး (*kye-e*), ကြောင်ဂျင် (*kyaung-ugyin*).

4. Niektóre spółgłoski ulegają udźwięcznieniu, jeśli występują po samogłosce lub spółgłosce nosowej (*na*, *nga*), co oddaje się przy transliteracji: k > g, p > b, s > z, t > d, ch > gy; z wyjątkiem opisanym w p.5.

5. Jeśli dwie spółgłoski umieszczone są jedna nad drugą bez znaku oznaczającego koniec sylaby, kolejno latynizuje się znak górny, znak dolny, po nich samogłoskę i spółgłoskę np. အနိမ္မဘဝ (*andimabawa*). Nie stosuje się wtedy zasady udźwięczniania do spółgłoski górnej: သေတ္တာ (*thetta*), မိစ္ဆာ (*missa*), ဥက္ကဋ္ဌ (*ukkada*). Wyjątkiem od tych reguł są kombinacje liter, używanych najczęściej w słowach pochodzących z sanskrytu i palijskiego.

6. Jeżeli po literze *n* na końcu sylaby w latynizowanym słowie występuje *g* lub *y* rozpoczynające kolejną sylabę, można je rozdzielić dywizem, aby umożliwić odróżnienie od znaków *-nga* i *-nya*, np. အင်းဂွတ် (*in-gut*), ကွန်ရက် (*kun-yet*), ale ရွှေငန်း (*shwengan*), ညိညာ (*nyinya*), တိုင်အောင် (*taing-aung*). Podobnie, jeżeli na końcu

latynizowanej sylaby w słowie występuje *t*, a po nim *h* na początku następnej sylaby, można oddzielić je dywizem, aby rozróżnić tę sekwencję od znaku *th* np. တက်တက်ပက်ပက်ရယ် (*het-hetpetpetyè*), ale ဝသီ (*wathi*).

7. W języku birmańskim nie rozróżnia się wielkich i małych liter. Nawiązując do konwencji europejskich, w nazwach własnych dużą literą zapisuje się wyrazy znaczące.

8. W piśmie birmańskim używa się dwóch znaków interpunkcyjnych. Jedna pionowa linia ၊ (ဝဒ်မ) oznacza przecinek, zaś dwie linie pionowe ။ (ဝဒ်ဝီ) – koniec wypowiedzi. Podwojonym znakiem ။ ။ oznaczano dawniej koniec paragrafu.

Dodatkowe uwagi dotyczące wymowy i jej zapisu

W Polsce nie istnieje obowiązujący system transkrypcji fonetycznej języka birmańskiego i nie jest ona zalecana przy latynizacji birmańskich nazw geograficznych. W dostępnych gramatykach oraz podręcznikach języka birmańskiego, głównie anglojęzycznych, stosowane są różne systemy, zależnie od autora. W powyższych tabelach przedstawiono zatem wyłącznie propozycję wymowy. Jest ona w dużej mierze wzorowana na systemie zastosowanym w podręczniku dr. Gene Meshera *Burmese for Beginners*. Celem opracowania było przede wszystkim przybliżenie wymowy słów birmańskich.

W zapisie wymowy sylaby w wyrazie oddziela się myślnikiem, np. သင်္သလဲ [thin-dha-le].

W zapisie wymowy zachowane są znaki oznaczające tony pierwszy i trzeci ◌ [·], ◌: [:], np. ဟုတ်တဲ့ [ho'-ke.], နည်းနည်း [ne:-ne:].

W tabeli znaków kończących sylabę przedstawione są dwa typy kombinacji dla sylab zakończonych spółgłoską: nosową (င် , ည် , န် , မ်) oraz zwarem krtaniowym (က် , စ် , တ် , ဝ်). Znaki oznaczające zwarecie krtaniowe, odpowiadają jednocześnie czwartemu z birmańskich tonów, który w zapisie wymowy oznaczono apostrofem ' , np. အိမ်ခန်း [ei'-khan:].

Bibliografia:

1. Stasik D., *Język hindi*, Warszawa 2008
2. Judson A., *A Grammar of the Burmese Language*, Baptist Board of Publications, Rangoon 1967
3. Meshner G., *Burmese for Beginners*, Chulalongkorn University Printing House, Bangkok 2006
4. Okell J., *Burmese: An Introduction to the Spoken Language, Book 1-2*, SOAS, London 1994.
5. *Report on the current status of United Nations romanization systems for geographical names, Compiled by the UNGEGN Working Group on Romanization Systems, Version 4.0, September 2013*, http://www.eki.ee/wgrs/v2_2/rom2_my.pdf [odczyt: 12.08.2018]
6. *Romanization of Burmese BGN/PCGN1970 Agreement, Checked for validity and accuracy*, October 2017, Permanent Committee on Geographical Names https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/693688/ROMANIZATION_OF_BURMESE.pdf [odczyt 10.08.2018]
7. *Burmese Romanization Table*, Library of Congress, <https://www.loc.gov/catdir/cpsd/romanization/burmese.pdf> [odczyt: 12.08.2018]

Oprac.: Sylwia Gil